

mgr Oleksii Braslavets / Олексій Браславець

Narodowa Akademia Menedżmentu w Kijowie

Modus orandi est modus vivendi

Методологічні нотатки з нагоди 300-річчя Замоїського синоду

У 2020 році виповнюється триста років Замоїського синоду. З цього приводу кафедра історії літургії теологічного факультету Папського університету Йоана Павла II в Кракові (Польща) взялася за реалізацію проекту, пов'язаного з цим ювілеєм. До розгляду взяті різноманітні аспекти богословського, правового та культурологічного характеру, які дозволяють оцінити роль і значення Замоїського синоду у формуванні культурних кодів католиків східного і західного (sic!) обрядів як на теренах I Речі Посполитої, так і у ході подальшого функціонування помісних Церков східного обряду в межах Київської унійної митрополії та її історичних інституцій-спадкоємців.

Метою цієї доповіді, підготовленої в рамках першої організаційної зустрічі з питань реалізації згаданого проекту, автор поставив собі за мету окреслити рамки методології, яку варто було б використати при реалізації проекту, а також визначити коло тих методологічних ризиків, які могли б негативно відобразитися на результатах дослідження та в ході підготовки наукових робіт науковців та студентів. Локалізація цих ризиків дозволить, на нашу думку, по-новому поглянути на роль Замоїського синоду як у суто церковних справах, так і в сфері формування загальнокультурних кодів народів I Речі Посполитої, які на кілька століть визначили особливості їхньої не тільки релігійної, але й загальної ментальності, при чому це стосується не тільки віруючих східного (візантійського) католицького обряду, але також і вірних латинського обряду.

Базовим ризиком, на якому автор хотів би зосередити увагу слухачів, може вважатися ризик домінування наративів і дискурсів щодо Замоїського синоду, сформованих протягом попередніх століть і обумовлених ідеологічними та пропагандистськими запитами, які були сформульовані спочатку владою імперської Росії, а згодом комуністичним режимом колишнього СРСР. Крім того, зважаючи на актуальний стан справ щодо нагальних геополітичних претензій нинішньої РФ можна майже напевно стверджувати, що старі наративи та дискурси безумовно будуть використані в якості ідеологічних та пропагандистських штампів у 2020 році в якості закидів щодо ролі Замоїського синоду у справі поширення католицької віри на землях Великого Князівства Литовського та Корони.

Насамперед серед згаданих ідеологічних та пропагандистських штампів варто одразу звернути увагу на типово маніхейську схему розділення ситуації в часах Замоїського синоду на дуальну модель "свій-чужий". Класично імперська, а згодом і радянська історіографія намагалися представити ситуацію навколо Замоїського синоду за схемою "своїм-східнякам чужі-латинники намагаються нав'язати свої стандарти". Власне, фундаментальною методологічною помилкою було б слідувати цій типово ідеологізованій схемі й намагатися представити справу й діяння Замоїського синоду в якості плодів дуального протистояння. Натомість пропонуємо одразу ж звернути увагу на запропоновану Папою Бенедиктом XVI герменевтику спадковості, яка розглядає кожну ситуацію не як контртезу попередньої (що було б однозначним наслідуванням марксистської методології з її сумнозвісним "законом заперечення заперечення"), а як логічний результат, наслідок та спадщину попередніх подій. У такому випадку в справі Замоїського синоду маємо розглядати не ситуацію латинізації та ополячення східних християн, уніатів та колишніх православних, а щось зовсім протилежне. Пропонуємо у цій ситуації насамперед виходити з тези, що з канонічної точки зору як сама унія (єдність з Апостольським престолом Рима), так і Замоїський синод були справою

канонічно-законної церковної влади партикулярної Церкви – Київської митрополії, яка в особах своїх ієрархів та їхніх синодальних (соборних) інституціональних зібрань ухвалювала відповідні рішення. Така акцентуація на вивченні документів Замойського синоду дозволить об'єктивно встановити ініціаторів Замойського синоду, відстежити перебіг подій на синоді та дослідити правно-канонічні аспекти підсумкових актів синоду. Власне, вважаємо за необхідне повсякчас акцентувати увагу, що це не "уніати ухвалили рішення" – це канонічно та юридично легальна та легітимна церковна влада Київської митрополії, яка з 1596 року відновила єдність з Апостольським Римським престолом, формувала своє партикулярне канонічне право.

Другий момент ризикованості, на який варто було б звернути увагу, вважаємо використання певного типу термінології, яка внаслідок ідеологічно-пропагандистських впливів імперської та комуністичної Росії зазнала семантичних спотворень, а тому, на наше переконання, потребує адекватної заміни. У першу чергу варто звернути увагу на використання понять "Польща", "полонізація", "латинізація", "окатоличення". Одразу ж зауважимо, що для польських науковців та академічних кіл ці всі терміни можуть і не нести особливого ідеологізованого навантаження. Натомість для територій колишнього СРСР ці специфічні поняття однозначно мають ідеологічне забарвлення. Наприклад, широко використовуване на теренах сучасної України поняття "Польща" аж ніяк не відображає реальний геополітичний стан державності на цих землях за доби Замойського синоду. У колишній радянській та нинішній українській історіографії практично відсутнє поняття І Речі Посполитої як специфічної форми політичної унії "двойга" (це де-юре, а де-факто – "тройга") народів. Натомість Річ Посполита в українській історіографії однозначно трактується як синонім Корони з усіма витікаючими звідси проблемами. Майже повністю українська історіографія не хоче вивчати особливості політичного устрою І Речі Посполитої, співвідношення політичних та правових особливостей Великого

Князівства та Корони в межах Речі Посполитої, а також специфіки локальних литовської, польської та руської ментальностей, особливо зважаючи на специфіку правосвідомості та правових джерел кожного з "тройга народів", які склали спільноту І Речі Посполитої. Тому вважаємо надзвичайно важливим методологічним акцентом постійно та системно говорити саме про І Річ Посполиту як політичне утворення "тройга народів", в межах якого відбувалися події, пов'язані із діями Замоїського синоду.

Так само ризиковим вважаємо використання терміну "латинізація" щодо Замоїського синоду, оскільки воно також несе у собі негативне ідеологізоване забарвлення, яке створює враження, що відбувалося насильницьке нав'язування латинського дефініторію, обрядовості, ритуалів та культових практик, властивих для латинського обряду. Натомість пропонуємо вдатися до трохи іншої структури роздумів. Традиційно щодо обрядовості вживається крилатий вираз "*modus orandi est modus credendi*". Нам же креативнішим та науково перспективнішим вбачається використання принципу "*modus orandi est modus vivendi*" (а у деяких моментах можна навіть поставити питання радикальніше: "*modus vivendi est modus orandi*" – втім, ця остання теза потребує окремого додаткового дослідження). Це означає, що з урахуванням усього, про що йшлося вище, ми не можемо не відзначити, що як в рамках Корони, так і в рамках Великого Князівства сформувалися як локальні, так і спільна спільноти, об'єднавчим фактором для яких виступали (а) християнське богослов'я у його римській модифікації; (б) антична філософія в її аристотелівському ізводі та (в) римське право в його різних формах канонічного та цивільного прочитання. Іншими словами, сама ментальність населення І Речі Посполитої була зорієнтована на римську цивілізацію, вона була римоцентричною сама в собі, при цьому незалежно від того, до якої релігійної спільноти входили конкретні представники соціуму І Речі Посполитої. Наважимося висунути гіпотезу, що з точки зору культурних кодів римоцентричними були і юдеї, і вірмени, і русини, і поляки, і литвини, й інші групи населення І Речі Посполитої.

Римоцентричність була цивілізаційною ознакою типу й способу мислення, а не канонічно-інституціональної належності. Тому й акти Замоїського синоду треба було б розглянути саме в контексті їхньої римоцентричності, а не латинізації (при нагоді зауважимо, що радше під латинізацією свого часу розумілася римоцентричність – проте, саме поняття латинізації зазнало суттєвих семантичних деформацій, про що згадувалося вище, а тому не може надалі вживатися у нейтрально-семантичному сенсі).

Згадана вище римоцентричність породжує ще одну групу ризиків – це однобокість висвітлення проблем Замоїського синоду. Традиційно нав'язувався дискурс про те, що діяння синоду в основному були сконцентровані навколо питань літургійних практик та їхніх подальших полонізації та латинізації. Натомість маємо зауважити, що діяння синоду містять не лише документи літургійного спрямування, але також і канонічного, і юридичного, й адміністративного характеру. Крім того, мова й термінологія, вживані у матеріалах Замоїського синоду дають змогу проаналізувати роль і вплив античної філософії аристотелівської моделі, а також римського та канонічного прав, на культурні коди авторів документів синоду, а відповідно й на самі тексти діянь синоду. Отож, з точки зору методології надзвичайно важливо стає вивчати документи синоду як у літургійному, так і у філософському, юридичному, канонічному та загальнокультурологічному аспектах. У цьому сенсі надзвичайно цікавим було б використання елементів та підходів історико-критичного методу біблістики та його адаптація під наукові потреби конкретного проекту. Концентрація лише на літургійному аспекті справи буде методологічною помилкою, оскільки з точки зору принципу римоцентричності не дасть побачити у повній широті й глибині причинно-наслідкові зв'язки процесу романізації (цим нейтральним терміном пропонуємо замінити ідеологічно деформований термін "латинізація") церковного життя з'єдиненої Київської митрополії візантійського обряду в межах І Речі Посполитої.

Не менш проблемним у цьому ж сенсі стає використання традиційного концепту поділу слов'ян на західних та східних із подальшим маніхейським протиставленням одних іншим у рамках геополітичних концептів, розроблених в межах російських імперських та комуністичних парадигм. Вважаємо використання поняття "східні слов'яни" таким, яке не відповідає реальному стану справ щодо об'єднавчих мотивів та геополітичних реалій життя І Речі Посполитої. Ті, кого традиційна російська імперська (радянська комуністична) історіографія йменувала східними слов'янами, що дозволяло висувати тези про загарбання територій східних слов'ян – русинів та литвинів західними слов'янами – поляками, в межах І Речі Посполитої, були одним з титульних народів, які утворювали федерацію (чи конфедерацію) "обойга" де-юре ("тройга" де-факто) народів. Маємо говорити й виходити з принципу єдності, союзності та сопричасності поляків, русинів та литвинів у межах І Речі Посполитої – при цьому єдність будується на цивілізаційно-культурній римоцентричності, тобто, має культурні й ментальні фундаменти, а не релігійні, конфесійні чи історично-політичні. Ще раз наголосимо, що на нашу думку, в межах І Речі Посполитої римоцентричність ментальності та культурних кодів була властива не лише полякам, литвинам чи русинам, не лише католикам-латинянам чи католикам-візантійцям або католикам-вірменам, але й православним, юдеям, протестантам тощо. Приналежність до римської християнізованої цивілізації з її філософією аристотелізма, христоцентричною теологією та римським правом – ось ті моменти, які варто врахувати при дослідженні документів Замоїського синоду. Відповідно, варто буде визнати, що будучи подією церковного життя І Речі Посполитої, Замоїський синод справив вплив не лише на локальні спільноти Київської митрополії, але також і на інші спільноти, на стосунки між різними титульними народами, соціальними, релігійними та конфесійними групами І Речі Посполитої.

Крім того, принцип римоцентричності Замоїського синоду дозволяє зрозуміти його роль у історичній перспективі. Завдяки принципу

римоцентричності ми можемо побачити, наприклад, справжній сенс та наслідки ліквідації Католицької Церкви візантійського обряду в Білорусі (1830-40-ві рр.), перебіг та наслідки Добромильської реформи Василянського чину, специфіку діяльності єпископа Станіславівського Григорія Хомишина та провальність спроби ліквідувати унію на Львівському соборі 1946 р.

Наведені нами методологічні нотатки аж ніяк не претендують на повноту охоплення й універсальність застосування. Проте, вони дозволяють у певний спосіб змінити ракурс огляду проблеми й по-новому поглянути на здавалося б тривіальну й багаторазово вивчену тему Замойського синоду. Вважаємо, що універсальний підхід та інтегральна методологія вивчення цього предмету може принести ще багато цікавих та важливих наукових плодів – як у сфері теологічних, так і науково-гуманістичних досліджень.